

Richard Flanagan
OZKA POT GLOBOKO DO SEVERA

prevedla Leonora Flis

Za zapornika san byaku san jū go (335)

Mati, oni pišejo pesmi.

Paul Celan

Čebela
se opoteče
iz potonike.

Bašo

Zakaj je na začetku vedno svetloba? Najzgodnejši spomini Dorriga Evansa so bili spomini na sončne žarke, ki so preplavljali cerkveno dvorano, v kateri je sedel s svojo mamo in babico. Cerkvena dvorana, obdana z lesom. Zaslepljujoča svetloba in njegovo opotekanje sem in tja, proti in zopet proč od njenega transcendentalnega naročja, v objem žensk. Žensk, ki so ga imele rade. Bilo je, kot bi stopal v morje in se vračal na obalo. Spet in spet.

Bog te blagoslovi, mu reče mati, ko ga podrži in ga nato izpusti. Bog te blagoslovi, dečko.

Verjetno se je pisalo leto 1915 ali 1916. Najbrž je imel leto ali dve. Sence so prišle pozneje, v obliki dvigajoče se podlakti, v podobi njenih temnih obrisov, ki so se sukali skozi zamaščeno svetlobo petrolejke. Jackie Maguire je sedel v majhni, temni kuhinji Evansovih in jokal. Takrat so jokali le otroci in nihče drug. Maguire je bil odrasel mož, morda je imel štirideset let, morda več, in s svojega kozavega obraza si je z zunanjo stranjo dlani skušal obrisati solze. Ali pa morda s prsti? Dorrigo Evans si je za vedno zapomnil samo njegov jok. Slišati je bilo, kot da bi se nekaj lomilo. Upočasnjujoči ritem joka ga je spominjal na topotajoči zvok zadnjih nog zajca, ko se ujame v stiskajočo past. To je bil edini zvok, ki je bil podoben temu joku. Imel je devet let in stopil je v hišo, da bi mati pogledala krvavi žulj na njegovem palcu. Res ni imel druge primerjave. Le enkrat prej je videl jokati odrašlega človeka. Bilo je pretresljivo in nepričakovano.

Ko se je v času prve svetovne vojne njegov brat Tom vrnil iz Francije in izstopil iz vlaka, je svojo malho zabilisal v vroči prah in nenadoma bruhal v jok.

Ko je Dorrigo Evans tako opazoval svojega brata, se je spraševal, kaj lahko odraslega človeka pripravi do joka. Pozneje je jok postal samo potrditev občutij, občutja pa edino vodilo v življenju. Občutja so postala modna in emocije so postale teater, v katerem so bili ljudje igralci, ki niso več vedeli, kdo so, ko so stopili dol z odra. Dorrigo Evans je živel dovolj dolgo, da je bil priča vsem tem spremembam. In spominjal se je časa, ko je bilo ljudi sram jokati. Ko so se bali šibkosti, ki jo je jok nakazoval. In vseh težav, ki jih je prinašal. Živel je dovolj dolgo, da je videl, kako so ljudi hvalili za stvari, ki si niso zaslužile hvale. In to samo zato, ker bi bilo zrenje v oči resnice slabo za njihova občutja.

Tisto noč, ko se je vrnil Tom, so na grmadi simbolno zažgali podobo cesarja. Tom ni o vojni povedal ničesar, nič ni govoril o Nemcih, o uplinjanju in o tankih in o jaških, o katerih se je govorilo. Sploh ni ničesar povedal. Človekova občutja včasih ne sovpadajo s tem, kar življenje je. Včasih z ničimer ne sovpadajo. Samo strmeli so v plamene.

2

Srečen človek nima preteklosti, nesrečen človek pa nima drugega kot preteklost. Ko je bil že star, Dorrigo Evans ni nikoli vedel, ali je to misel nekje prebral

ali si jo je sam izmislil. Izmisliti si nekaj, pomešati misli in jih nato razbiti na koščke. Neizprosno razlomiti. Skalo v gramoz, v prah, v blato, nato spet v skalo; tako to gre na tem svetu. Tako mu je govorila mama, kadar je zahteval razloge ali razlago o tem, kako je svet postal takšen ali drugačen. Svet je, je imela navado reči. Preprosto samo *je*, dečko. Ravno ko se je trudil, da bi kos skale odtrgal od izdanka in tako zgradil utrdbo za igro, ki si jo je zamislil, mu je na palec padla večja skala in pod nohtom mu je nastal velik, kljuvajoč krvav žulj.

Mama je Dorriga zavihtela na kuhinjsko mizo, kjer je bila svetloba svetilke najmočnejša, se izogibala čudnim pogledom Jackieja Maguirea in sinov prst dvignila proti luči. Jackie Maguire je med svojim ihtenjem povedal nekaj stvari. Pred tednom dni se je njegova žena z njunim najmlajšim sinom z vlakom odpeljala do Launcestonu in se ni vrnila.

Dorrigova mati je prijela nož za rezanje mesa. Po rezilu je bil razmazan tanek sloj strjene masti ovčetine. Vrh noža je porinila v premog, ki je tlel v štedilniku. V zrak se je dvignil majhen obroč dima in kuhinjo zapolnil z vonjem zoglenele ovčetine. Nož je potegnila iz štedilnika in na njegovi konici so se pobliskavale vroče iskre belega prahu. Dorrigu se je prizor zdel magičen in grozljiv obenem.

Bodi pri miru, je rekla in tako močno prijela njegovo roko, da se je ustrašil.

Jackie Maguire je pripovedoval, kako se je do Launcestonu peljal s poštnim vlakom in iskal svojo ženo, a je ni nikjer našel. Ko je Dorrigo Evans tako

opazoval, kaj se dogaja, se je vroča konica noža dotaknila njegovega nohta in zakadilo se je, ko mu je mati skozi obnohtno kožico vžgala luknjo. Slišal je Jackieja Maguira, kako je rekel ...

Izginila je z obličja zemlje, gospa Evans.

Vžig je iz njegovega palca sprostil mali curek temne krvi in bolečina, ki jo je povzročal krvavi mehurček, ter groza, ki jo je v njem vzbujal razbeljeni nož za meso, sta izginili.

Podurhaj jo zdaj, je rekla Dorrigova mati in mu pokimala, naj zleze z mize. Podurhaj jo, dečko.

Izginila je! je rekel Jackie Maguire.

Vse to se je godilo v času, ko je bil svet širok in ko je bila Tasmanija še vedno del sveta. In izmed njenih mnogih oddaljenih in pozabljenih naselbin je bila najbolj odmaknjena naselbina Cleveland, vasica s približno štiridesetimi ljudmi. Tam je živel Dorrigo Evans. Ta vasica, ki je bila nekoč pribežališče nekdanjih zapornikov, je doživela marsikaj hudega in izginila iz spomina ljudi, zdaj pa je obstajala kot nekakšen stranski tir, kot kupček podirajočih se georgijanskih stavb ter sem in tja razmetanih lesenih koč, ki so jih objemale verande; bila je zatočišče za tiste, ki so se že celo stoletje soočali z izgonom in izgubami.

Vasico so obdajali gozdovi skrivenčenih evkaliptov in avstralske akacije, ki so poplesavali in nihali v vročini; poleti je bilo vroče in naporno, pozimi pa naporno, preprosto le naporno. Električne in radijskega oddajnika še niso dobili, in če ne bi bili v 20. letih 20. stoletja, bi brez zadržkov lahko rekli, da je bil zaselek vsajen nekam v čas okoli 80. let 19. stoletja ali pa v

50. leta 19. stoletja. Veliko let kasneje je Tom, človek, ki ni bil nagnjen k alegoričnemu izražanju, vendar so ga k temu morda spodbudile okoliščine – oziroma je Dorrigo takrat tako mislil – v pričakovanju svoje nezogibne smrti in misli na starost videl življenje le kot prisposodbo, resnična zgodba naj bi se odvijala nekje drugje, dejal, da je življenje v njihovi vasi kot dolga jesen umirajočega sveta.

Njun oče je bil skrbnik železniških tirov in njegova družina je živela v s skodlami pokriti hišici ob tirnicah, ki je bila last Tasmanske državne železnice. Kadar je ob poletjih zmanjkalo vode, so jo z vedri prinesli iz zbiralnika, ki je bil namenjen parnim lokomotivam. Spali so pokriti s kožami oposumov, ki so se ujeli v pasti, prehranjevali pa so se predvsem z zajci, ki so jih uspeli ujeti, in sivimi kenguruji roda macropus, ki so jih ustrelili, in krompirjem, ki so ga gojili, in kruhom, ki so ga pekli. Njihov oče, ki je preživel finančno krizo s konca 19. stoletja in videl, kako na ulicah Hobarta ljudje umirajo od lakote, ni mogel verjeti, kakšna sreča ga je doletela, ko je začel z novim življenjem v tem delavskem paradižu. V trenutkih, ko je njegov optimizem upadel, pa je imel navado reči: »Če živiš kot pes, tudi umreš kot pes.«

Dorrigo Evans se je Jackieja Maguira spomnil zaradi počitnic, ki jih je včasih preživljal s Tomom. Prevoz do Toma mu je ponudil Joe Pike, ki je imel star voz. Sedel je v zadnjem delu voza in se peljal iz Clevelanda do odcepa za mestece Fingal Valley. Medtem ko je stara in posušena kobilica, ki jo je Joe Pike poimenoval Gracie, umirjeno in prijazno stopala po

stezi, se je Dorrigo zibal sem in tja ter si zamišljaj, da se preobraža v eno od vej divje razvejanega evkalipta, ki je z vejami česal in pometal po prostranem modrem nebu, ki se je razprostiralo nad Dorrigom. Vonjal je vlažno lubje in sušeče se listje ter opazoval skupine zelenih in muškatno rdečih papig, ki so se oglašale nad njim. Opajal se je s petjem stržkov in medenih ptic, poslušal oglašanje ptic po imenu jo-witty, ki je bilo podobno zvoku biča, vse to pa je prelamljal tudi enakomeren zvok klompanja in tolčenja Gracijinih kopit ter škripanje in žvenketanje usnjenih zaponk, lesene gredi in železnih verig voza. To je bilo vesolje občutij in zaznav, v katero se je vračal v svojih sanjah.

Vozili so se po stari cesti za vozove, pa mimo hotela, kjer so se svojčas pogosto ustavljali vozniki vozov in ki je zaradi neuspešnega dela železnice propadel. Bil je na robu razpada in v njem je živelo več obubožanih družin, med drugim tudi družina Jackieja Maguirea. Vsake toliko je oblak prahu naznanil prihod avtomobila. Iz grmovja in iz razpadajoče hiše so pokukali otroci ter sledili glasnemu oblaku, vse dokler njihova pljuča niso gorela od prahu in njihove noge niso postale svinčene.

Na odcepu pri Fingal Valleyju je Dorrigo Evans po navadi zdrsnil z voza, Joeju in Gracie pomahal v slovo in začel hoditi proti Llewellynu, mestecu, za katero je bilo značilno predvsem to, da je bilo še manjše od Clevelanda. Ko je prispel v Llewellyn, se je skozi ograjena polja napotil proti severovzhodu in se mimo zasnežene gorske planote Ben Lomond pomi-

kal skozi grmičevje v sneženo pokrajino pod gorskim masivom. Tam je Tom dva tedna v mesecu delal kot nastavljaec pasti za oposome, teden dni je bil prost. Sredi popoldneva je po navadi prišel do Tomovega doma. Njegov dom je bila jama, skrita luknja, ki se je odpirala pod bližnjo razvodnico. Jama je bila nekoliko manjša od njihove kuhinje z nizkim stropom, in ko je bil Tom najvišji v svojem življenju, je lahko v jami stal le z upognjeno glavo. Na vsakem koncu se je prostor sločil kot jajce, vhod pa je prekrival previs. To je pomenilo, da je ogenj lahko gorel vso noč in grel jamo.

Včasih je Tom, ki je bil tedaj v zgodnjih dvajsetih letih, Jackieja Maguira vzel s seboj na delo. Tom je imel dober posluš in glas in včasih je zvečer zapel pesem ali dve. Potem je Dorrigo ob ognju Jackieju, ki je rekel, da ne zna brati, in Tomu, ki je rekel, da zna, na glas prebral nekaj odlomkov iz kakšnega starega glasila, recimo *Bulletins* ali pa *Smith's Weekly*. To je bila namreč knjižnica, ki sta jo premogla ta dva lovilca oposumov. Všeč jima je bilo, kadar je Dorrigo bral iz kolumne »Nasveti tetke Rozi«, rada sta imela tudi »balade iz avstralske divjine«; rekla sta, da so *bistroumne*, včasih celo zelo *bistroumne*. Čez čas se je Dorrigo zanj na pamet naučil tudi nekaj pesmi iz svoje šolske knjige *The English Parnassus*.^{*} Njuna najljubša pesem je bila Tennysonov »Ulikses«.^{**} Luč ognja je na kozavem obrazu Jackieja Maguira

* Angleški parnas. Vse opombe so prevajalkine.

** Odisej.

razkrivala nasmeh, obraz se mu je svetil kot pravkar spečeni slivov narastek. Takrat je imel navado reči: Oh, ti oldtajmerji! Besede znajo tkati skupaj močnejše kot lahko medeninasta past stisne zajca!

Dorrigo Tomu ni povedal, kaj je videl teden dni pred tem, ko je izginila žena Jackieja Maguira: njegov brat je z roko segel pod njeno krilo, medtem ko se je ona – ta markantna ženska eksotično temne polti in nizke rasti – sklonila proti uti za piščance, ki je stala za njihovim domovanjem. Tom je gledal v njen hrbet. Vedel je, da jo njegov brat poljublja.

Dorrigo je več let pogosto razmišljal o gospe Jackie Maguire. Njenega pravega imena ni nikoli poznal. Njeno pravo ime je bilo kot hrana, o kateri je vsak dan sanjal v taborišču za vojne ujetnike – bila je tam, a je ni bilo, pritiskala je ob njegovo lobanjo in vsakič, ko je segel po njej, izginila. Čez čas je o njej manj razmišljal. In ko je preteklo še nekaj časa, je o njej popolnoma prenehal razmišljati.

3

Dorrigo je bil edini v družini, ki je ob koncu obveznegašolanja, pri dvanajstih letih, opravil test sposobnosti in prejel štipendijo, ki mu je omogočila obiskovanje srednje šole Launceston. Starejši je bil od sošolcev. V času kosila se je na prvi šolski dan znašel na zgornjem dvorišču, kot so kraj imenovali. To je bilo ravno področje, prekrito z odmrlo travo in prahom, lubjem in listi, na eni strani pa so ga zapirali ve-

liki kavčukovci. Opazoval je starejše fante tretjega ali četrtega letnika, nekateri so imeli zalizce; to so bili fantje, ki so že razkazovali moške mišice in se razvrščali v dve neurejeni vrsti, se prerivali, porivali in se premikali kot kakšno pleme med obrednim plesom. Začeli so z magično igro kick-to-kick.* Eden od dečkov je brcnil žogo iz svoje vrste proti nasproti stoječi vrsti fantov. In vsi fantje v nasprotni vrsti so stekli proti žogi, in – ko je bila visoko v zraku – skočili v zrak ter jo skušali prestreči. Boj za žogo je bil hud in kdorkoli jo je uspel dobiti, je postal nedotakljiv. In nagrada zanj je bila, da je žogo lahko brcnil nazaj proti drugi skupini fantov, tam pa se je postopek ponovil.

In tako je minila ura za kosilo. Seveda so starejši fantje igrali bolje, dobili največ točk, največkrat brcnili. Nekaj mlajših je nekajkrat dobilo žogo, dosti pa jih nikoli ni prišlo do žoge.

Dorrigo je na prvi šolski dan ves svoj odmor za kosilo namenil opazovanju igre. Neki fant, ki je bil prav tako v prvem letniku, mu je povedal, da moraš biti najmanj v drugem letniku, če želiš biti del igre kick-to-kick. Starejši fantje so bili premočni in prehitri, sploh pa jim je bilo vseeno, če so ti v glavo zabili komolec ali pa pest v obraz, koleno v hrbet, samo da so se znebili nasprotnika. Dorrigo je opazil, da se je nekaj mlajših fantov zadrževalo par korakov

* Kick-to-kick je v Avstraliji znana oblika podajanja žoge. Pravila prihajajo iz avstralskega nogometa, imenovanega »punt«. Kick-to-kick se izvaja tudi za rekreacijo, predvsem med navijači avstralskega nogometa. Lahko pa je tudi zgolj razvedrilna veščina podajanja žoge in preigravanja z žogo med najmanj dvema osebama. Kick-to-kick bi lahko prevedli »od brce do brce«.

za skupino večjih in čakalo na žogo, ki bi poletela previsoko, preko množice starejših fantov, in si tako prisvojili kakšen udarec.

Drugi dan se je pridružil skupini mlajših fantov, tretji dan pa se je znašel že zelo blizu hrbtov večjih fantov, ki so si podajali žogo. Zagledal je, kako se jim visoko po zraku, sem in tja vrteča se, bliža žoga. Nekaj trenutkov je obstala v zraku in zakrila sonce, potem pa je videl, da je žoga namenjena v njegovo smer in da si jo lahko izbori. Zaznal je vonj po velikih rdečih mravljah na evkaliptih in čutil je, kako se redči senca, ki so jo metale njihove vrvem podobne veje, medtem ko je tekel proti gruči fantov. Čas se je upočasnil in v skupini, proti kateri so zdaj tekli največji in najmočnejši fantje, je našel prostor, ki ga je potreboval. Vedel je, da je žoga, ki je bingljala s sonca, njegova in vse, kar je moral storiti, je bilo, da se je dvignil. Oči je imel le na žogi, vendar je obenem spoznal, da je ne bo ujel, če ne bo tekel hitreje. Tako se je odločil, da bo skočil. Z nogo je stopil na hrbet enega od fantov, s kolena se je odrinil od rame drugega v vrsti in tako se je dvignil nad vse navzoče v bleščečo sončno svetlobo. Ko so bila prizadevanja drugih na vrhuncu, je on stegnil roke visoko nad seboj in čutil, kako mu je žoga pristala v rokah, in zdaj je vedel, da bo lahko počasi zapustil blesk sonca.

V rokah je močno stiskal žogo in pristal na hrbtu s tako silo, da mu je za trenutek vzelo sapo. Z bevska-jočimi vzdihji, ki jih je komaj lovil, se je dvignil na noge in stal v sončni svetlobi, z ovalno žogo v rokah. Pripravljaj se je, da vstopi v večji svet.

Ko se je počasi premaknil iz gruče, se je direndaj umiril in okoli njega odprl prostor, prostor spoštovanja.

Kdo za vraga si ti? je vprašal eden izmed večjih fantov.

Dorrigo Evans.

Tole je bilo fantastično, Dorrigo. Ti pa znaš.

Vonj po evkaliptovem lubju in drzna, modra svetloba tasmanskega poldneva, tako svetla, da je moral mežikati, da mu svetloba ni razrezala oči, pripekajoče sonce na njegovi mladi, napeti koži, temne in kratke sence ljudi okoli njega, občutek, da stoji na začetku nečesa, da vzneseno vstopa v novo veselje, medtem ko staro še vedno prepoznava in ga čuti in ni izgubljeno – vsega tega se je zavedal. Prav tako se je zavedal tudi vročega peska, potu drugih dečkov, smeha in čudne, čiste sreče sobivanja z drugimi.

Brcni jo! je slišal zavpiti nekoga. Brcni jebeno mrcino, preden zazvoni zvonec in bo vsega konec.

V najgloblji notranjosti svoje biti je Dorrigo Evans čutil, da je bilo vse njegovo življenje doslej zgolj potovanje do tega trenutka, do trenutka, ko je za hip poletel k soncu, zdaj pa bo vsak dan zgolj potovanje proč od te točke. Zanj ne bo nič nikoli več tako resnično. Življenje nikoli več ni imelo takšnega smisla.

4

Si mojster ti, hm? je rekla Amy. Z njim je ležala v hotelski sobi osemnajst let po tem, ko je videl, kako

je Jackie Maguire jokal v navzočnosti njegove mame. S prstom mu je vrtela pristrižene kodre, medtem ko ji je recital Tennysonovega »Uliksesa«. Soba je bila v tretjem nadstropju zdelanega hotela in odpirala se je proti prostorni verandi, ki je, če sta odmisllila cesto pod njo in plažo nasproti, dajala vtis, da sedita ob Južnem oceanu, ki neprenehoma pljuska in valovi nekje pod njuno sobo.

To je trik, je rekel Dorrigo. Tako kot če izza neko-garšnjega ušesa privlečeš kovanec.

Ne, pa ni.

Ne, ni, je dejal Dorrigo.

Kaj je potem?

Dorrigo ni bil prepričan.

Pa Grki in Trojanci, kaj se je pravzaprav dogajalo? Kakšna je sploh razlika med njimi?

Trojanci so bili družina. Oni izgubijo.

In Grki?

Grki?

Ne. Nogometni klub Port Adelaide Magpies. Jasno da Grki.

Kaj predstavljajo?

Nasilje. Ampak Grki so naši heroji. Oni zmagajo.

Zakaj?

Ni točno vedel, zakaj je tako.

Izvedli so svoj trik, seveda, je rekel. Trojanski konj, daritev bogovom, ki je s seboj nosila smrt ljudi. Eno je šlo z drugim.

Zakaj jih potem ne sovražimo? Grkov?

Ni imel natančnega odgovora. Bolj kot je razmišljal, manj mu je bilo jasno; prav tako ni vedel, zakaj

je bila trojanska skupnost obsojena na propad. Občutek je imel, da so *bogovi* le drug izraz za čas, vendar se mu je zazdelo, da bi bila takšna izjava neumna, prav tako kot bi bilo neumno reči, da smo nemočni v rokah bogov. Pri svojih sedemindvajsetih, skoraj osemindvajsetih letih je bil že nekoliko fatalističen, tako v odnosu do lastne usode kot morda tudi do življenja drugih. Zdelo se mu je, da je življenje mogoče prikazati, nikoli pa ga ni moč razložiti. In besede – vse tiste, ki o stvareh niso govorile neposredno – so bile zanj najbolj resnične.

Gledal je preko Amyjinega nagega telesa, mimo polkrožne linije med njenim trupom in boki, na kateri so se svetlikale tanke dlake, gledal je tja, kjer je, izza od vremena uničenih francoskih vrat, s katerih se je luščila bela barva, lunina svetloba oblikovala ozko pot proti morju, ki je izginjalo iz njegovega vidnega polja in se stapljalo s široko razpotegnjenimi oblaki. Zdelo se mu je, kot da ga čaka.

*saj je moj namen,
da plul bi onstran sonca in v kopel
vseh zvezd zahodnih, dokler ne umrem.**

Zakaj imaš tako rad besede? je zaslišal Amyjin glas. Njegova mati je umrla zaradi tuberkuloze, ko je imel devetnajst let. Ni ga bilo ob njej. Tudi v Tasmaniji ga ni bilo, bil je na celini, dobil je štipendijo za

* Alfred Tennyson, *Odisej*. Prevod Andrej Arko. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996

študij medicine na Univerzi v Melbournu. V resnici pa ju je ločevalo več kot zgolj eno morje. Na kolidžu Ormond je spoznal ljudi iz vplivnih družin, družin z velikimi dosežki in pomembnimi genealoškimi drevesi, ki so segala prek prvih naseljencev v Avstraliji vse tja do eminentnih družin v Angliji. Našteli so lahko več rodov svojih družin, svoje politične položaje in podjetja, ki so jih upravljali, ter dinastije, v katere so se poročili, govorili so o svojih palačah in velikih posestih za rejo ovac. Šele kot starec je spoznal, da je bila večina teh besed bolj izmišljenih kot katerokoli Trollopovo delo.

Po eni strani ga je to dolgočasilo, po drugi strani pa navduševalo. Nikoli še ni srečal ljudi, ki bi bili tako prepričani vase. Jude in katoličane so imeli za manjvredne, Irce za grde, Kitajci in Aboridžini pa zanje sploh niso bili ljudje. O teh stvareh sploh niso razmišljali, preprosto vedeli so, da je tako. Presenečale so ga nenavadne stvari. Njihove kamnite hiše. Teža njihovega jedilnega pribora. Njihovo nerazumevanje in nepoznavanje življenja drugih. To, kako niso prepoznali lepote narave. Rad je imel svojo družino. Ni pa bil ponosen nanjo. Njihov poglobitni dosežek je bilo preživetje. Celo življenje je potreboval, da je ugotovil, kako velik dosežek je to resnično bil. Takrat pa – in v primerjavi z vso to častjo, bogastvom, premoženjem in slavo, s stvarmi, s katerimi se je zdaj prvič v življenju srečeval – se je njihovo življenje zdelo kot polomija. In raje, kot da bi kazal svoj sram, se jim je izogibal vse do materine smrti. Na njenem pogrebu ni jokal.